

Panic, Idzi

Problem stratyfikacji szlachty w księstwie cieszyńskim w XV wieku w świetle źródeł kancelaryjnych

Przegląd Historyczny 85/1-2, 21-33

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Problem stratyfikacji szlachty w księstwie cieszyńskim w XV wieku w świetle źródeł kancelaryjnych

Kształtowanie się stanu szlacheckiego na Śląsku budziło od dawna zainteresowanie historyków¹. Zjawisko to badano zarówno w szerszym kontekście (analizowano na przykład rolę wzorców zachodnich w formowaniu się stanu rycerskiego a następnie szlacheckiego)², jak i w węższym zakresie. Podejmowano mianowicie studia nad genealogią poszczególnych rodzin szlacheckich, ich karierą polityczną, czy stanem majątkowym³. Jedno z ważniejszych pytań, na które jednak jak dotąd nie udzielono wyczerpującej odpowiedzi, dotyczy roli wpływów czeskich na tworzenie się stanu szlacheckiego na Górnym Śląsku w tym okresie. Problemem tym zainteresowali się dość wcześnie historycy czescy, stojący konsekwentnie na stanowisku zakładającym decydującą rolę wzorców czeskich w rozwoju i przeobrażeniach stanu szlacheckiego na tym obszarze⁴. Trudno dociec, w jakim stopniu za opinią tą kryje się fakt znaczącego udziału dyplomów redagowanych w górnos Śląskich kancelariach w języku czeskim⁵, w jakim zaś przynależność polityczna Górnego Śląska po roku 1327 do krajów Korony św. Wacława⁶. Historiografia polska — jeśli chodzi o Górny Śląsk

¹ Por. np. V. B r a n d l, *Stav panský a rytířský*, „Časopis Matice Moravské” t. I, 1869, s. 145 nn.; P. P f o t e n h a u e r, *Die Ritterschaft im Teschen im 16. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” t. XVIII, 1834, s. 270 nn.

² S. R u s s o c k i, *Zgromadzenia przedstanowe środkowej Europy. Wstępna analiza porównawcza*, CzP-H t. XXV, 1973, s. 1 nn.; W. S e m k o w i c z, *Der polnisch-schlesische Adel bis zum Ende des XIV Jahrhunderts*, [w:] *Congrès International des Sciences Historiques* t. I, Zürich 1938, s. 135 nn.; S. K u t r z e b a, *Prawa, przywileje, statuty i lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, [w:] „Archiwum Komisji Prawnej AU” t. IX, Kraków 1913, s. 217 nn.

³ L. I g a l f f y, *Ein Beitrag zur Genealogie der Graffen Wilczek*, „Adler”. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik t. VI, 1965, z. 11/12, s. 137 nn.

⁴ A. S e d l a č e k, *Bedeutung des von Paprocky verfassten Speculum für die Geschichte von Oesterreichisch Schlesien*, „Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Oesterreichisch Schlesien” r. XI, 1916, s. 122 nn.; V. B r a n d l, loc. cit.

⁵ Wstępne uwagi na temat języka kancelaryjnego i jego delatynizacji por. I. P a n i c, *Środowisko rodzinne Jerzego Trzanowskiego 1592-1637*, [w:] *Ks. Jerzy Trzanowski. Życie, twórczość i znaczenie*, Czeski Cieszyn 1992, s. 15-20.

⁶ K. O r z e c h o w s k i, *Ogólnokrajowe zjazdy na Śląsku przed panowaniem Macieja Korwina*, CzP-H t. XXIV, 1972, s. 63 nn. Por. też S. R u s s o c k i, op. cit., s. 1-17. Na temat zależności Śląska od Czech zob. K. O r z e c h o w s k i, *Lenna zależność książąt śląskich od*

właśnie — jeszcze do niedawna zagadnieniem tym się nie interesowała, zaś uwagi, jeśli były wypowiedane, nie były poparte rzetelnymi badaniami źródłowymi⁷. W konsekwencji prowadziło to do przyjmowania sądów uproszczonych, zakładających niemal *a priori* decydującą rolę wzorców czeskich w rozwoju szlachty górnos Śląskiej⁸.

W ostatnim okresie kilku autorów podjęto próbę odejścia od tego schematu. Urszula Z g o r z e l s k a w dwóch publikacjach poświęconych temu zagadnieniu doszła do wniosku, że w świetle terminologii stosowanej w odniesieniu do rycerstwa i szlachty w kancelariach książęcych na Górnym Śląsku w XV w. nie ma podstaw, by mówić o podziale tutejszej szlachty na niższą i wyższą⁹. Zwracając uwagę na fakt, iż użycie określonych predykatów nie pozostawało w ściślejszym związku z tendencjami panującymi aktualnie w czeskiej kancelarii królewskiej, dostrzega zarazem ujednolicenie tejsze terminologii w źródłach górnos Śląskich w pierwszej połowie XV stulecia. Ta ostatnia obserwacja została nieco później (jakkolwiek niezależnie od opinii U. Zgorzelskiej) potwierdzona przez Barbarę T r e l i ń s k a¹⁰.

Czech w świetle aktów z 1327, 1329, 1336, „Sobótka” t. XX, 1965, s. 17-35; ostatnio też: J. W y r o z u m s k i, *Przejście księstwa cieszyńskiego pod panowanie Czech*, „Pamiętnik Cieszyński” t. VII, 1993, s. 7 nn.

⁷ Uwaga ta odnosi się wyłącznie do badań genealogicznych szlachty górnos Śląskiej w XIV-XVI wieku. Por. W. S e m k o w i c z, op. cit., s. 135 nn. Zupełnie odwrotnie przedstawia się stan badań nad rycerstwem śląskim, w tym górnos Śląskim w wieku XII-XIII, a także w XIV w. Zob. A. B o g u c k i, *Termin miles w źródłach śląskich XIII i XIV wieku*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej* t. I, pod red. S.K. K u c z y ń s k i e g o, Warszawa 1981, s. 222 nn.; M. C e t t w i ń s k i, *Pochodzenie etniczne i więzy krwi rycerstwa śląskiego*, tamże, s. 40 nn.; tenże, *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982; tenże, *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Pochodzenie, gospodarka, polityka*, Wrocław 1980; S. R u s s o c k i, *Średniowieczne kondycje i stany*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej* t. III, pod red. S.K. K u c z y ń s k i e g o, Warszawa 1986, s. 75 nn.

⁸ Por. np. J. W y p l e r, *Stosunki prawno-własnościowe szlachty pszczyńskiej od 16 do 18 wieku*, Katowice 1938, *passim*; W. S e m k o w i c z, *Władcy polscy na tle porównawczym słowiańskim*, KH r. XXII, 1908, s. 561-636.

⁹ U. Z g o r z e l s k a, *Z problemów badań nad szlachtą górnos Śląską w średniowieczu*, [w:] *Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, pod red. J. H e r t l a, Toruń 1982, s. 182 nn.; t a ż e, *Szlachta w terminologii źródeł górnos Śląskich od XIV do XVI w.*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej* t. III, s. 279 nn.

¹⁰ B. T r e l i ń s k a, *Kancelaria i dokument książąt cieszyńskich 1290-1573*, Warszawa-Lódź 1983, s. 54 w zasadzie nie wypowiada się wyraźnie za istnieniem stratyfikacji w obrębie szlachty w XV w., a więc w okresie, gdy stan ten był już wyraźnie ukształtowany. Podane przez nią przykłady dotyczą wieku XIII, gdzie stratyfikacja dotyczyła podziału na możnowładztwo urzędnicze i resztę rycerstwa, a następnie wieku XVI, co do którego stwierdza, że „zachodzące na początku XVI wieku zmiany wśród szlachty cieszyńskiej spowodowane były więc oddziaływaniem wzorów czeskich i morawskich, które na grunt księstwa przenosili członkowie tamtejszych stanów, nabywających włości na terenie księstwa” (s. 55 n.). Ta ostatnia konstatacja jest szczególnie ważna do dalszych badań nad pojawieniem się podziału w obrębie szlachty cieszyńskiej na wyższą i niższą w XVI w., jakkolwiek słusznie należy zauważyć, że mamy do czynienia na początek jedynie z próbami. Pierwszą taką próbę podjął w pierwszej połowie XV w. Alesz z Orle, niesłusznie identyfikowany jako Alesz z Orłowej. Zob. I. P a n i c, *Alesz z Orle. Przyczynek do dziejów szlachty w księstwie cieszyńskim w XV wieku*, „Pamiętnik Cieszyński” t. VII, 1993, s. 83. Słusznie wreszcie kwestionuje odnośnienie terminologii i stosunków panujących w obrębie stanu szlacheckiego na innych ziemiach Polski bezpośrednio do Śląska cieszyńskiego przez W. S e m k o w i c z a (*Władcy polscy na tle porównawczym...*, s. 562) (s. 55).

Publikacje U. Zgorzelskiej dotyczące głównie kwestii podziału szlachty górnos Śląskiej na niższą i wyższą, a także w pewnym stopniu terminologii, wywołały reakcję Marka Derwicha. Historyk ten na podstawie dogłębnej znajomości stosunków polityczno-prawnych średniowiecznego Śląska, a także niuansów pracy kancelarii śląskich, dostrzegł w spostrzeżeniach U. Zgorzelskiej pewne nieścisłości. Zarzucił jej między innymi brak konsekwencji jeśli idzie o problem podziału szlachty górnos Śląskiej na niższą i wyższą w XV w. na wzór czeski dostrzegając, iż jakkolwiek autorka ta wypowiedziała się zdecydowanie przeciw występowaniu takiego podziału, to jednak w kilku miejscach stwierdziła, że „o zaliczeniu do grupy wyższej szlachty jednostki pojawiającej się na dokumentach świadczy w XV wieku określenie urodzony pan, lub urodzony”. Rozpatrując różne terminy występujące w źródłach M. Derwich doszedł ostatecznie do konkluzji iż „wyjściową tezę U. Zgorzelskiej o nieistnieniu podziału szlachty na dwie grupy na terenie XV-wiecznego Górnego Śląska postawić trzeba pod znakiem zapytania”¹¹.

Niezależnie od wymienionych autorów głos w tej sprawie zabrał również piszący te słowa. Ograniczył się jednak do prześledzenia tylko niektórych wątków wiążących się z terminologią stosowaną w kancelarii książąt cieszyńskich, w odniesieniu do tutejszego rycerstwa i szlachty w XIV i XV stuleciu¹². Interesowały mnie zwłaszcza takie aspekty, jak próba uchwycenia przekształcenia się rycerstwa w stan szlachecki, a także układ sił w obrębie rycerstwa w świetle źródeł dyplomatycznych z XIV wieku¹³. Skupiłem się przy tym celowo na analizie tych zjawisk wyłącznie w skali księstwa cieszyńskiego, gdyż jak mięмам, wyprowadzenie wniosków ogólniejszych, odnoszących się do całego Górnego Śląska, musi być poprzedzone studiami szczegółowymi w odniesieniu do jego poszczególnych części składowych¹⁴.

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenie najpierw przedstawię ewolucję terminologii stosowanej w źródłach w odniesieniu do szlachty, a następnie spróbuję ustosunkować się do spornej kwestii występowania — lub też nie — stratyfikacji w obrębie tego stanu. Granice chronologiczne narzuca z jednej strony śmierć najwybitniejszego z książąt górnos Śląskich późniejszego średniowiecza — Przemysława Noszaka w 1410 r.¹⁵, z drugiej zaś objęcie Śląska przez króla Węgier Macieja Korwina po elekcji ołomunieckiej¹⁶. Fakt pierwszy oznaczał radykalne załamanie się ścisłych związków Cieszyna z Pragą, nadwyreżo-

¹¹ M. Derwich, *Szlachta w terminologii źródeł górnos Śląskich od XIV do XVI wieku* (recenzja pracy U. Zgorzelskiej), „Sobótka” 1989, s. 298 n.

¹² I. Pánič, *Těšínska šlechta v terminologii pramenů 14 a 15 století*, „Těšínsko” nr 2, 1990, s. 8 nn.

¹³ I. Pánič, *Vztah knížecí moci k právním rytířstvu v knížectví těšínském ve 14 století*, „Těšínsko” nr 1, 1989, s. 14 nn.

¹⁴ Metodę tę przyjąłem między innymi w badaniach nad osadnictwem tego regionu. Zob. I. Pánič, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo w kasztelanii bytomskiej*, „Magazyn Bytomski” t. VIII: *Z dziejów dzielnic Bytomia*, red. J. Drabina, Bytom 1990, s. 9 nn.

¹⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich t. III: Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Wrocław 1977, s. 141.

¹⁶ I. Pánič, *Przemko II cieszyński w środkowoeuropejskiej polityce międzynarodowej. Studium z dziejów Śląska w 3 ćwierci XV wieku*, „Watra”. Rocznik Bielski, 1986, s. 127 nn.; tenże *Vliv olomoucké volby na politiku těšínských knížat*, „Vlastivědný Věstník Moravský” r. XXXI, 1982, s. 151 nn.

zresztą u schyłku życia tego Piasta. Konsekwencją elekcji ołomunieckiej było natomiast położenie przez króla Macieja kresu wielu dotychczasowym przywilejom śląskich dynastów, co w sposób najbardziej spektakularny przejawiało się w dziedzinie skarbowości¹⁷.

Omawiany okres jest bardzo dobrze oświetlony przez źródła dyplomatyczne, niebagatelną liczbą ponad 190 dyplomów, które wyszły wówczas z kancelarii książęcej w Cieszynie, zgromadzonych dziś w archiwach Cieszyna¹⁸, oraz między innymi w Czechach, w tym zwłaszcza w Opawie i Karwinie¹⁹.

Przypomnijmy, że rozwój rycerstwa w kasztelanii cieszyńskiej i późniejszym, wyrosłym na jej podstawie księstwie cieszyńskim, a także jego przekształcenie się w szlachtę, w niczym nie odbiega od ogólnych wzorów obowiązujących na Śląsku²⁰. Podobne były też relacje między władcą a społeczeństwem, jakkolwiek istnieją pewne przesłanki, iż w początkowym okresie istnienia księstwa, na przełomie XIII i XIV w. pozycja księcia w stosunku do rycerstwa mogła być nieco silniejsza, aniżeli w innych księstwach górnośląskich²¹. W tym też okresie tutejsze rycerstwo a następnie szlachta była na tyle słaba, iż nie traktowano jej nigdy równorzędnie w stosunku do szlachty czeskiej. Nie ma też jakichkolwiek śladów podziałów w obrębie tej grupy społecznej w księstwie — podziałów które przybrałyby charakter jeśli nie usankcjonowany prawnie, to przynajmniej mający charakter zwyczajowy. Jest to bez wątpienia stan całkowicie odmienny aniżeli w sąsiednich Czechach²², których księstwo to było wówczas częścią składową. W Czechach bowiem, jak wiadomo, w XIV stuleciu wykształcił się podział na szlachtę wyższą i niższą, usankcjonowany prawnie i znajdujący odzwierciedlenie w stosowanej w odniesieniu do obu grup odpowiedniej terminologii²³. Odmienne zwyczaje panujące wówczas w księstwie cieszyńskim pozwalają więc na analizę interesujących nas terminów od początku XV stulecia.

SZLACHTA CIESZYŃSKA W TERMINOLOGII ŹRÓDEŁ Z XV W.

1. DOMINUS — HERR — PAN

Zasady stosowania tego terminu nawiązywały do tradycji wypracowanej w poprzednich stuleciach, a przede wszystkim w wieku XIV²⁴. Tak więc termin

¹⁷ I. P a n i c, *Suwerenność skarbowa książąt górnośląskich w średniowieczu*, „Pamiętnik Cieszyński” t. IV, 1992, s. 5-22.

¹⁸ AP Katowice, Oddział w Cieszynie, Zespół akt Komora Cieszyńska. Por. też zespół Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1-9.

¹⁹ Zemský Archiv v Opavě, Zbiór Pozostalost Vencence Praska; Okresni Archiv v Karvině. Zbiór Pergamenove listiny, nr 3-5.

²⁰ A. B o g u c k i, loc. cit.

²¹ I. P a n i c, *Księstwo cieszyńskie w średniowieczu*, Cieszyn 1988, s. 88-89; t e n ż e, *Lista świadków na dokumentach księcia opolskiego Władysława (1246-1281)*, „Sobótka” 1987, passim.

²² J. K a p r a s, *Pravni dějiny zemi Koruny České* t. I, Praha 1913, passim; t e n ż e, *Přehled pravních dějin zemi České Koruny*, Praha 1935, s. 128-144; t e n ż e, *Z dějin Českého Slezska*, Opava 1922, s. 69-74.

²³ Por. też M. D e r w i c h, op. cit., s. 298-299.

²⁴ I. P a n i c, *Vztah knížeci moci*, s. 15-16.

dominus i jego niemiecki oraz czeski odpowiednik tylko wówczas oznaczał osobę pochodzenia szlacheckiego, jeśli występował z odpowiednim predykatem²⁵. Zasada ta utrzymywała się przez cały wiek XV. Przeważały wówczas jednak dyplomy, na których termin ten przy osobach pochodzenia szlacheckiego pomijano²⁶. Dowodzi to, że w świadomości szlachty jego użycie nie było konieczne. Stanowisko to potwierdza również analiza statystyczna dokumentów, przeprowadzona pod kątem występowania tego terminu²⁷. Na powyższej podstawie można sformułować wniosek, że termin *dominus* nie może być podstawą przy badaniach nad szlachtą cieszyńską.

2. LIEBER GETREUER (HERR)

Predykat ten, w tłumaczeniu na język polski oznaczający wierny miły (pan) funkcjonował w tutejszym obiegu kancelaryjnym w XV stuleciu. Wyjątkowo trafiał do dokumentów cieszyńskich już u schyłku XIV wieku²⁸. W systematyczne użycie wszedł jednak w początkach XV wieku. Początkowo występował wyłącznie na liście świadków. Używano go więc wobec osób biorących udział w sprawowaniu władzy²⁹. Sugestię, jakoby na tej podstawie można wnosić o podziale tutejszej szlachty, należy odrzucić, brak bowiem zachowanych aktów, w których szlachta pasowana byłaby w początkach XV wieku odbiorcą nadań, lub uczestnikiem transakcji. Z chwilą, kiedy dokumenty takie się pojawiają, szlachta ta, określana mianem *getreuer*, pojawi się również w treści dokumentów. Osoba określona mianem tym do połowy lat trzydziestych nigdy nie wystąpiła z innym predykatem.

3. WOHLTÜCHTIG

Tak jak predykat *getreuer*, także i ten, w wolnym tłumaczeniu oznaczający silny, bardzo silny, porządny, pojawił się w początkach XV wieku na oznaczenie szlachty³⁰. Aż do schyłku lat trzydziestych nigdy nie użyto go wobec osób znajdujących się na liście świadków, lecz wyłącznie w treści dokumentu. Nie zastosowano go w tym czasie ani razu wobec szlachcica pełniącego urząd dworski (marszałka, sędziego, starosty), o ile był on uczestnikiem transakcji. Tym bardziej nie określano nim jakiegokolwiek szlachcica, który wcześniej wystąpił

²⁵ Z tytułem *dominus*, pozbawionym predykatu występowały również osoby pochodzenia duchownego, niekoniecznie wywodzące się ze stanu szlacheckiego, jak np. Piotr Hoberek, proboszcz z Frysztatu, *discretus vir*. Okresni archiv v Ostravě, Zbiór E, nr 417; *Listinař Těšínska. Codex diplomaticus ducatus Tassinensis* t. I, z. 2, wyd. E. N ě m e c [dalej cyt.: *List.Tes.*], Český Těšín 1958, nr 145.

²⁶ AP Cieszyn, Komora Cieszyńska, sygn. 1208; Archiwum ks. Leopolda Szersznika, Biblioteka Miejska Cieszyn, Oddział Zabytkowy, sygn. DD VIII, nr 7-8; *List.Tes.*, nr 141, 143, 166, 167, 183.

²⁷ Spośród około 190 wykorzystanych przez nas dokumentów aż 55% określa szlachcica bez użycia tytułu „pan”.

²⁸ *List.Tes.* t. I, cz. 1, wyd. E. N ě m e c, Český Těšín 1955, nr 105.

²⁹ Dotyczy to między innymi marszałków księstwa, starostów, a także członków rady książęcej. Por. Archiwum ks. Szersznika, DD VIII, nr 80-82; *List.Tes.*, nr 126, 131, 136, 144, 152, 153, 155, 158, 163.

³⁰ Archiwum ks. Szersznika, DD VIII, nr 81, 82; *List.Tes.*, nr 127.

z predykatem *getreuer*, nawet gdy był osobą przyjmującą nadanie, lub potwierdzenie aktu kupna-sprzedazy. Osoby określane mianem *wohltüchtig* nie uczestniczyły więc w sprawowaniu władzy, nie wchodziły bowiem w skład rady książęcej. W procesie tym brały udział dopiero po otrzymaniu nadania książęcego na prawie lennym, bądź też po zatwierdzeniu przez księcia ich prawa do dziedziczenia³¹. Występowały wówczas konsekwentnie z predykatem *getreuer*. Zasada ta obowiązywała aż do końca omawianego okresu.

Mamy podstawy by przypuszczać, że różnica pomiędzy szlachtą określaną mianem *getreuer*, a tą która pisała się *wohltüchtig* sprowadzała się do tego, że ci pierwsi należeli do szlachty pasowanej, zaś przedstawiciele drugiej grupy w danym momencie nie mogli poszczycić się pasowaniem.

W kancelarii książąt cieszyńskich szlachcica pasowanego od niepasowanego rozróżniano przy pomocy odpowiedniego predykatu. Szlachcic pasowany oprócz terminu rycerz posiadał predykat *soruge*, lub *streng* (silny, surowy, srogi). Ten pozorny rozrzut terminów stanowi w rzeczy samej błędny zapis słowa *streng* i jest napewniej konsekwencją niedostatecznej znajomości języka niemieckiego przez pisarza kancelarii książęcej, co nie raz można dostrzec w trakcie pracy nad zabytkami piśmiennymi księstwa cieszyńskiego, pochodzącymi z późnego średniowiecza³². Predykat *streng* (*soruge*) występował wyłącznie z szlachcicami określanymi jako *getreuer*.

Przeciwstawieniem powyższego określenia był termin *ritter*, a w łacińskiej kalce językowej *miles*, pozbawiony jakiegokolwiek predykatu. Stosowano go na ogół wobec szlachty oznaczonej jako *wohltüchtig*³³. Ponadto dostrzegamy wysiłki podejmowane przez kancelarię cieszyńską, by różnica pomiędzy obiema grupami (*miles*, *ritter* — *streng*) była czytelna dla odbiorcy dokumentu³⁴. Na powyższej podstawie wolno twierdzić, że w życiu publicznym i w obyczaju społecznym księstwa cieszyńskiego przestrzegano podziału na szlachtę pasowaną i niepasowaną.

Omawiane predykaty występowały również w łacińskiej kalce językowej. Synonimem *lieber getreuer* był zwrot *fidelis dilectus*. Predykat *wohltüchtig* próbowano zastąpić słowem *nobilis*, najpewniej jednak nieskutecznie. W dalszej przyszłości termin *nobilis* powrócił do znaczenia podobnego do tego, jakie nadawano mu w poprzednich stuleciach³⁵.

W początkach lat dwudziestych XV stulecia pojawiły się — najpierw nieśmiało — dokumenty wystawiane przez kancelarię książąt cieszyńskich w języku czeskim³⁶. W większej liczbie wystąpiły jednak od lat czterdziestych XV wieku, by ostatecznie zdominować język kancelaryjny, nie tylko zresztą dokumentów wystawianych w imieniu Piastów cieszyńskich, lecz i innych dynastów górnośląskich.

Czeskim synonimem predykatu *wohltüchtig* został *slovutny*, gdy tymczasem *lieber getreuer* zastapiono *verny naš miły*, stanowiącym jego dosłowne tłumaczenie z niemieckiego.

³¹ J. K a p r a s, *Z dějin Českeho Slezska*, loc. cit.

³² AP Cieszyn, Komora Cieszyńska, sygn. 266, 267, 1167, 1883-1885.

³³ *List.Tes.*, nr 173.

³⁴ Tamże, nr 126, 127, 197; AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, sygn. 10; Archiwum ks. Szersznika, sygn. DD VIII, 82, k. 11.

³⁵ Por. A. B o g u c k i, *Z badań nad terminologią źródeł polskich do połowy XIV wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1964, s. 119-151.

³⁶ AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, sygn. 7, 10; *List.Tes.*, nr 137, 144.

Zmiany te pociągnęły za sobą przynależność do stanu szlacheckiego. Predykat *slovutny* — w przeciwieństwie do używanego dotąd *wohltüchtig*, kilkakrotnie został zastosowany przy osobach przynależnych do szlachty pasowanej³⁷. Zdecydowanie dominowała jednak tendencja utrzymania dotychczasowego przeznaczenia tego predykatu, a więc odnoszenia go do szlachty niepasowanej, której istnienie, a także świadomość tego rozróżnienia w odbiorze społecznym mamy potwierdzone do końca omawianego okresu³⁸.

Z chwilą wprowadzenia do terminologii szlacheckiej predykatu *slovutny* uzyskano również jego łaciński odpowiednik, *famosus*, będący kalką językową słowa czeskiego³⁹. Od tego też czasu łacińskie słowo *nobilis* wróciło do swojego pierwotnego przeznaczenia, służąc na określenie szlachty pasowanej⁴⁰.

Predykat wierny nasz miły, tak jak *getreuer* służył do określenia szlachty pasowanej⁴¹.

W przeciwieństwie do *slovutny* określenia *getreuer*, a także jego czeskiego i łacińskiego odpowiednika użyto wówczas kilkakrotnie wobec mieszczan cieszyńskich. Sądząc na podstawie ich stanu majątkowego możemy stwierdzić, że zaliczali się oni do tutejszej elity mieszczańskiej⁴². Zdaje się to sugerować deprecjację omawianego zwrotu. Sugestię tę jednak należy odrzucić, jeśli spojrzymy uważnie na terminologię stosowaną w kancelarii książąt cieszyńskich wobec mieszczaństwa. Przede wszystkim określenia *getreuer* bądź wierny nasz miły pojawiały się przy mieszczanach bardzo rzadko i to wyłącznie w okresie wspomnianego chaosu terminologicznego. Poza tymi przypadkami kancelaria cieszyńska dla zaznaczenia, że idzie o osobę pochodzenia mieszczańskiego, używała takich określeń, jak: *ersammen* lub *andechtig herr*⁴³, *providus*⁴⁴ oraz *opatřny*⁴⁵, przy tym to ostatnie stosowano także wobec zamożniejszego chłopstwa⁴⁶. Terminów tych nie wykorzystano natomiast nigdy wobec osób pochodzenia szlacheckiego, dzięki czemu wolno odrzucić ewentualną hipotezę o zdeprecjonowaniu się panującej dotąd zasady wyróżniania szlachty przy pomocy odpowiednich terminów lub predykatów.

Chwilowy zamęt terminologiczny najprawdopodobniej przyspieszył dalszą ewolucję nazewnictwa podkreślającego szlachectwo. Mianowicie wzorem innych kancelarii górnośląskich przyjęto — aczkolwiek z pewnym opóźnieniem — zwyczaj łączenia predykatów *slovutny* i wierny nasz miły. Tę zbitkę, zarówno w łacińskiej, jak i w czeskiej kalce językowej stosowano jednak wyłącznie wobec szlachty pasowanej⁴⁷, którą — co należy wyraźnie podkreślić — na wielu doku-

³⁷ *List.Tes.*, nr 176, 179, 183: szlachcicem tym był między innymi Jakubek z Brzezówki, który — co nie ulega wątpliwości — należał do szlachty pasowanej. Zob. I. P a n i c, *Księstwo cieszyńskie*, s. 97, nr 19.

³⁸ *List.Tes.*, nr 176, 181, 183, 196, 201.

³⁹ Tamże, nr 203.

⁴⁰ Tamże, nr 215.

⁴¹ AP Cieszyn, nr 122; *List.Tes.*, nr 180, 187, 194, 196, 197, 198, 206, 223.

⁴² AP Cieszyn, Komora Cieszyńska, nr 1191; *List.Tes.*, nr 166, 167, 184, 203. Zob. też I. P a n i c, *Księstwo cieszyńskie*, s. 85.

⁴³ Archiwum ks. Szersznika, sygn. DD VIII, nr 6; *List.Tes.*, nr 187, 222.

⁴⁴ Archiwum ks. Szersznika, sygn. DD VIII, nr 27-28; *List.Tes.*, nr 155.

⁴⁵ *List.Tes.*, nr 144, 243, 287.

⁴⁶ *List.Tes.*, nr 187.

⁴⁷ AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, sygn. 12, 15, 16, 17; Archiwum ks. Szersznika, sygn. DD VIII, nr 16 nn.; *List.Tes.*, nr 188, 194, 195, 196, 206, 211, 217, 235, 251, 271, 285.

mentach w dalszym ciągu określano znanym nam już terminem *getreuer*⁴⁸. Szlachta niepasowana pozostawała przy predykanie *slovutny*, chociaż i tu pojawiła się pewna zmiana.

4. PANOSZA

Termin ten pojawił się na dokumentach cieszyńskich w połowie lat pięćdziesiątych XV wieku⁴⁹. Występował w dwóch kontekstach. Po pierwsze umieszczano go przy osobach występujących z predykatem *slovutny*, o których wiemy, że należeli do szlachty niepasowanej⁵⁰. Równolegle używano go przy osobach występujących dotąd ze znaną nam już zbitką słowną *slovutny* wierny nasz miły; informuje więc o przynależności do szlachty pasowanej⁵¹.

M. Derwich zgłosił postulat ustalenia, czy termin panosza dowodził przynależności do szlachty niepasowanej, z którą to sytuacją spotykamy się w Czechach⁵². Na podstawie materiału kancelaryjnego, będącego podstawą prezentowanych tutaj wniosków, wolno powiedzieć, że w kancelarii książąt cieszyńskich zakres stosowania tego terminu był szerszy. Nie informował on o stratyfikacji społecznej w obrębie szlachty, lecz o przynależności do stanu szlacheckiego.

Terminy panosza i *slovutny*, pozbawione dodatkowych predykatów, oznaczały — powtórzmy — szlachcica niepasowanego. Funkcję tę pełniły do końca omawianego okresu. Do końca też mogły występować wspólnie, lub osobno⁵³. Pod tym względem nie było wyraźnie skryształizowanego zwyczaju.

5. URODZONY

Termin urodzony pojawił się w źródłach cieszyńskich po raz pierwszy już w 1420 roku. Użyto go wówczas na dokumencie wystawionym 13 listopada w Oławie, przez książąt Bolka cieszyńskiego i Ludwika brzeskiego⁵⁴. Jako że termin urodzony służył w Czechach i na Morawach dla podkreślenia przynależności do wyższej szlachty, miałoby to dowodzić, iż również szlachta cieszyńska była podzielona wewnętrznie i że zwyczaju tego przestrzegano w praktyce kancelaryjnej, w zgodzie z panującym obyczajem. W literaturze przedmiotu pominięto jednak fakt, że wśród osób, do których termin ów się odnosił, nie było ani jednego przedstawiciela szlachty cieszyńskiej⁵⁵.

Po raz wtóry terminu urodzony użyto wobec Alesza z Orle w 1440 roku⁵⁶. Alesz wówczas jednak już nie należał do żyjących. Będąca jego własnością część Puńcowa przejęta przez książąt cieszyńskich (jako iż nie pozostawił on spadko-

⁴⁸ AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, sygn. 14; *List.Tes.*, nr 197, 198, 205, 210, 212, 214, 215, 216, 218, 248.

⁴⁹ Tamże, nr 212.

⁵⁰ Tamże, nr 213, 219, 224.

⁵¹ AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, sygn. 21; *List.Tes.*, nr 212, 216, 220, 238.

⁵² M. D e r w i c h, op. cit., s. 300.

⁵³ AP Cieszyn, Komora Cieszyńska, sygn. 1191; *List.Tes.*, nr 296, 304, 312, 313, 317.

⁵⁴ *List.Tes.*, nr 146.

⁵⁵ J. K a p r a s, *Z dějin Českeho Slezska*, loc. cit.

⁵⁶ *List.Tes.*, nr 179.

bierców) została sprzedana Jakubkowi z Brzeźówki, określone przy tej okazji jako *nobilis*.

Powstaje pytanie, czy terminy te nie wskazują na istnienie stratyfikacji panującej w obrębie szlachty cieszyńskiej, jako że należały one do grupy określeń prawnie przysługujących na pobliskich Morawach, a także w Czechach, wyższej szlachcie. Wyjaśnienie tej wątpliwości wymaga prześledzenia, w jaki sposób obaj szlachcice byli określani w źródłach.

Alesz z Orle znany jest jak dotąd ze źródeł cieszyńskich. Pewne przesłanki zdają się jednak wskazywać, że przybył tutaj z Czech lub Moraw. Uzasadniałoby to w jakimś stopniu jego wyróżnianie w źródłach, gdyż często osoby pochodzące z zewnątrz, o ile cieszyły się zaufaniem księcia, a także miernem na dworze, zajmowały znaczące miejsce w otoczeniu panującego. Nieraz też robiły karierę polityczną i materialną, czego przykłady wśród szlachty niejednokrotnie znajdujemy⁵⁷.

Pierwszą z przesłanek jest nietypowe jak na szlachtę cieszyńską imię. Drugą, moim zdaniem poważniejszą, jest fakt iż niemal w całości uposażenie Alesza pochodziło z nadań książęcych, zaś po jego śmierci do majątku tego nikt nie zgłaszał jakichkolwiek roszczeń⁵⁸.

Po raz pierwszy pojawił się Alesz w źródłach w 1426 roku, z określeniem stosowanym w kancelarii cieszyńskiej na oznaczenie szlachty pasowanej — *getreuer lieber*⁵⁹. Otrzymał wówczas od księcia Bolka wieś Wędrynie jako nagrodę za wierną służbę. Rzeczą jednak najważniejszą jest to, iż w dyplomie tym został ponadto nazwany służącym książęciem, co zupełnie nie przystało na reprezentanta wyższego stanu czeskiego, którego to członkowie patrzyli z góry nawet na śląskich dynastów. Wśród *getreuer* wystąpił jeszcze kilkakrotnie: w 1430, 1434 i 1438 r.⁶⁰.

Na dokumentach nie tylko śląskich funkcjonowała zasada, że tytuł użyty na początku listy świadków w liczbie mnogiej obejmował wszystkich testatorów⁶¹. W tym kontekście tytułem pan posłużono się w 1438 r., czyli że odnoszono go nie tylko do Alesza, lecz również do pozostałych świadków, w całości należących do szlachty cieszyńskiej. W identyczny sposób postąpiono w 1439 roku, gdzie listę świadków otwiera marszałek cieszyński Mikołaj z Dębowca, obok Jakubka z Brzeźówki i Alesza z Orle jedyny, wobec którego użyto predykatu urodzony.

W praktyce kancelaryjnej funkcjonowała jeszcze inna zasada. Mianowicie, jeśli zamierzano któregoś z testatorów wyróżnić dodatkowo, zaznaczano w tekście jego funkcję, a nawet predykat lub tytuł. Tak dwukrotnie postąpiono z Aleszem z Orle: w 1430 i 1434 roku.

⁵⁷ Przykładem tego rodzaju kariery może być los rodziny Matencloid. Jej antenaci wywodzili się z Gensenk, z terenu dzisiejszej Belgii. Należeli tam do typowej rodziny mieszczańskiej, o sporych ambicjach intelektualnych. Część jej członków rozproszyła się po Nadrenii, w dalszym jednak ciągu przynależąc do kupców i rzemieślników miejskich. Niewielki jej odłam przybył na Śląsk w początkach XVII wieku, gdzie — odcinając się wręcz od swego pochodzenia — stworzył sobie nimb szlacheckiego pochodzenia. Służąc między innymi biskupom wrocławskim uzyskał potwierdzenie szlachectwa, współprzynależąc następnie do wyższej szlachty.

⁵⁸ I. P a n i c, *Alesz z Orle*, loc. cit.; J. B a k a l a, *Śląsk Cieszyński w średniowieczu*, [w:] *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, (tłum. polskie), Ostrawa-Praga 1992, s. 24.

⁵⁹ *List.Tes.*, nr 158.

⁶⁰ *List.Tes.*, nr 161, 167, 170; AP Cieszyn, Komora Cieszyńska, sygn. 1191.

⁶¹ I. P a n i c, *Lista świadków na dokumentach księcia opolskiego Władysława*, s. 91 n.

Na dyplomie z 1440 r. obok Alesza wspomiano Jakubka z Brzezówki. Otóż szlachcic ten jeszcze w początkach lat trzydziestych XV wieku występował jako *slovutny*, a więc jako przedstawiciel szlachty niepasowanej, lub też jako *slovutny* wierny miły, czyli jako osoba pasowana⁶². Natomiast — co najważniejsze — w 1439 roku pojawił się na dyplomie księcia Wacława cieszyńskiego obok Alesza z Orle, określonego kolejnym tytułem zastrzeżonym w kancelarii królewskiej w Czechach dla wyższej szlachty, to jest z tytułem szlachetny (wierny nasz miły)⁶³. I tutaj otrzymujemy rozwiązanie zagadki, gdyż tytułem tym obdarowano także Jakubka, o którym zapisano „również szlachetny wierny nasz miły”, a więc postawiono znak równości pomiędzy Aleszem i Jakubkiem z Brzezówki.

Po raz kolejny termin urodzony odnajdujemy w omawianym okresie na dokumentach cieszyńskich w 1450 r. Użyto go wobec marszałka cieszyńskiego Mikołaja z Dębowca, przy okazji sprzedaży mu wsi Grodziszczce przez księcia Przemka⁶⁴. Przydano mu przy tym dodatkowy predykat, stateczny, przysługujący w Czechach wyższej szlachcie, a także tytuł rycerza.

Jak zauważył ostatnio M. Derwich, szlachcic ten wystąpił w 1442 r. z identycznymi tytułami i predykatami⁶⁵. Zaliczenie Mikołaja w szeregi wyższej szlachty wymaga szczegółowego prześledzenia terminologii stosowanej w odniesieniu do marszałka Mikołaja. Na dokumentach cieszyńskich pojawił się on w połowie lat trzydziestych. Od samego początku zaliczał się do szlachty pasowanej i w tym czasie występował z predykatem *getreuer*, lub też ich łacińskimi oraz czeskimi odpowiednikami. Z tym tytułem świadczył też pomiędzy rokiem 1442 a 1450. Także i po tej dacie konsekwentnie zaliczano go do szlachty pasowanej, bez użycia jakiegokolwiek terminu na jego pańskie (w czesko-morawskim rozumieniu) pochodzenie. Miało to miejsce nie tylko podczas pełnienia funkcji marszałka, lecz również po złożeniu przez niego urzędu⁶⁶. W 1447 r. spotykamy go wśród — jak przypuszczamy — elity szlachty cieszyńskiej, biorącej udział w podziale spadku po księżnej Ofce pomiędzy Przemka i Bolka, po śmierci ich matki⁶⁷. Tak jak pozostałych, Mikołaja nazwano ziemianinem księstwa cieszyńskiego. Wśród innych gwarantów podziału tylko znany już nam Jakubek z Brzezówki został raz określony terminem urodzony; przypomnijmy jednak, że tenże Jakubek niewiele wcześniej zaliczał się na przemian do *slovutnych* a następnie do wiernych miłych. W tymże roku również pozostali zostali określani predykatami typowymi dla szlachty pasowanej, a nawet znanym już nam terminem *streng*.

Podobną niekonsekwencję dostrzegamy w przypadku innego z gwarantów, Mikołaja Czelo z Czechowic, jednego z najzamożniejszych ziemian cieszyńskich, który być może u schyłku swego życia również został nazwany urodzonym. Fakt jego pasowania nie budzi wątpliwości. Stale też występował z określeniami przysługującymi szlachcie pasowanej, a mimo to w dwa lata po wystawieniu aktu o podziale księstwa spotykamy Mikołaja Czelo z predykatem *slovutny*, bez

⁶² AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, nr 6, 11; *List.Tes.*, nr 158, 163, 176, 181, 183; I. P a n i c, *Księstwo cieszyńskie*, s. 97, nr 19.

⁶³ *Auch edler unser getreuer*; AP Cieszyn, Komora Cieszyńska, nr 1208. Por. też *List.Tes.*, nr 173.

⁶⁴ *List.Tes.*, nr 206.

⁶⁵ M. D e r w i c h, op. cit., s. 298, przyp. 13.

⁶⁶ *List.Tes.*, nr 168, 214, 215, 218, 229, 230, 240, 241.

⁶⁷ K. J a s i Ń s k i, op. cit., s. 133 n.

dotychczasowych określeń⁶⁸. Tym samym można powiedzieć, że dyplom z 1447 r. stawia znak równości pomiędzy Mikołajem z Dębowca a Mikołajem Czelo z Czechowic i innymi przedstawicielami szlachty pasowanej księstwa cieszyńskiego.

Powrócić musimy jeszcze do terminu rycerz używanego wobec Mikołaja z Dębowca, wraz z omawianym wyżej predykatem⁶⁹. Wypowiedzieliśmy się wyżej, iż termin ten, o ile umieszczono go przy osobie pozbawionej dodatkowych predykatów, informował o tym, iż mamy do czynienia z osobą niepasowaną. W wypadku Mikołaja z Dębowca mamy do czynienia z odwrotną sytuacją. Tenże Mikołaj świadczył innym razem z określeniem *streng*, stosowanym wyłącznie na oznaczenie szlachcica pasowanego⁷⁰. Wyeksponowanie u niego pierwszego z tytułów mogło mieć podobny sens, jak u Mikołaja Czelo, to znaczy, że wiek sprawny osiągnął wówczas inny z członków tej rodziny, zapewne wówczas jeszcze niepasowany⁷¹.

Po raz ostatni użyto w omawianym okresie predykatu urodzony w kancelarii cieszyńskiej w latach siedemdziesiątych, to jest w 1473, 1477 i 1478 r.⁷². Tak jak w omawianych dotąd przypadkach, tak i tym razem osoby obdarzone tym predykatem w innych miejscach, zarówno wcześniej, jak i później, nazywano wiernymi miłymi, a więc zaliczano w szeregi szlachty pasowanej. Zdarzały się nawet sporadyczne przypadki określania ich jako *slovutni*.

6. SZLACHETNY PAN

Określenie to zostało poniekąd omówione przy okazji analizy terminologii stosowanej w odniesieniu do Alesza z Orle i Mikołaja z Brzezówki. Odnoszono je nie tylko do wybranej grupy osób, jak wspomniani wyżej, a także Mikołaj z Dębowca. Zwrot ten przydawano również innym reprezentantom z grupy, którą umownie nazwaliśmy *getreuer*, a więc grupy reprezentującej szlachtę pasowaną, i to czasami siedzącą na części wioski, jak na przykład Mikołaj z Kończyc Małych⁷³. Ogólnie jednak tytuł szlachetny pan należał do rzadziej używanych przez kancelarię książęcą w Cieszynie⁷⁴. Termin ten jak się zdaje miał identyczne znaczenie jak znany skądinąd *strenuus*, w kancelarii cieszyńskiej w omawianym okresie jednak nieużywany⁷⁵.

⁶⁸ C. Grünhagen, H. Markgraf, *Lenns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter* t. II, Leipzig 1883, nr 15, s. 570; *List.Tes.*, nr 268; AP Cieszyn, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 10, 11, 13; tamże, Komora Cieszyńska, nr 1208; *List.Tes.*, nr 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 203: *presentibus famosis viris Nikolao Czelo de Czechowice, Niclicone de Schonaw, Petro de Ray*.

⁶⁹ *List.Tes.*, nr 173, 178.

⁷⁰ Tamże, nr 200.

⁷¹ AP Cieszyn, Zbiór dokumentów dawnych, sygn. 13, 16; *List.Tes.*, nr 199, 205, 238, 240, 244.

⁷² *List.Tes.*, nr 247, 268, 272.

⁷³ Tamże, nr 205: na części Małych Kończyc siedział również Jan z Małych Kończyc, a w nieco późniejszym czasie ujawnili się tu także Jan i Andrzej Pięćlat z Ogródzonej. Zob. *List.Tes.*, nr 238.

⁷⁴ Tamże, nr 169, 173, 177, 215, 218, 219, 272.

⁷⁵ A. Bogucki, *Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII-XV wiek)*, PH t. LXXVII, 1985, z. 4, s. 626.

7. STATECZNY

Predykat ten pojawił się na dokumentach cieszyńskich w połowie XV wieku⁷⁶. Należał do najrzadziej spotykanych, przy czym częściej ujawniał się pod koniec omawianego okresu, będąc poniekąd zwiastunem zmian, które nastąpią w XVI stuleciu⁷⁷. Również i on był stosowany wobec szlachciców należących do grupy *getreuer*, a więc do osób pasowanych, przy czym nie podporządkowywano go określonej grupie ludzi.

STRATYFIKACJA SZLACHTY W ŚWIETLE TERMINOLOGII ŹRÓDEŁ

Szczegółowa analiza terminologii źródeł pozwala poczynić następujące uwagi. Przede wszystkim — z wyjątkiem Alesza z Orle — nie spotykamy określonej, wąskiej grupy osób, wobec których kancelaria cieszyńska stosowałaby terminy lub predykaty, które w Czechach oraz na Morawach przysługiwałyby wyższej szlachcie, w sposób konsekwentny, rozłożony w czasie i przynajmniej sugerujący odrębne położenie w stosunku do reszty szlachty. Tego rodzaju terminy pojawiały się w księstwie cieszyńskim rzadko. Praktycznie nie dostrzegamy poza Mikołajem z Dębowca i Aleszem z Orle żadnego reprezentanta miejscowego stanu szlacheckiego, który predykatami należnymi tej grupie ziemian w Czechach byłby określany częściej i konsekwentnie. Wymienieni jednak zdecydowanie częściej występowali z określeniami przysługującymi w Czechach niższej szlachcie, przy czym dysponujemy świadectwem źródłowym identyfikującym ich położenie ze statusem reszty szlachty cieszyńskiej.

Pozostałe przypadki użycia tej grupy terminów miały charakter sporadyczny. W absolutnej większości ich zastosowanie ograniczało się do pojedynczych wypadków, przy czym brak jakichkolwiek przesłanek, by domniemywać o wyodrębnianiu się grupy, wobec której terminy te stosowano by w sposób szczególny.

Sugestię o krystalizowaniu się w omawianym okresie załazków wyższej szlachty może tworzyć wspomniane rozproszenie terminów, o których mówimy. Sprawia to wrażenie próby przejęcia przez część tutejszych ziemian wzorców czeskich, jeśli już nie w oparciu o rozporządzenia prawne, to przynajmniej o potencjał majątkowy i prestiż społeczny. Prześledzenie stanu majątkowego osób tak określonych zmusza do odrzucenia takiego domniemania, gdyż najczęściej zaliczały się one do szlachty jednowioskowej. Ponadto wszyscy, ponownie z wyjątkiem Alesza i Mikołaja, pojawiali się niekiedy w źródłach z predykatami przysługującymi szlachcie niepasowanej.

Dominującą liczbowo grupą określeń były terminy i predykaty stosowane wobec szlachty pasowanej. Występowała ona o wiele częściej w dokumentach, aniżeli szlachta niepasowana, przy czym jeśli brać pod uwagę listę świadków, przewaga ta miała charakter miazdzący. Zarazem można zaobserwować następujące zjawiska. Po pierwsze, rzadko szlachcic pasowany określany był terminem odnoszącym się do niepasowanych. Po drugie, w miarę upływu czasu predykaty uprzednio odnoszące się do szlachty niepasowanej przejmowano na oznaczenie osób pasowanych. Łączono je wówczas z określeniami już wykorzystywanymi. Wreszcie, zauważalny jest awans społeczny szlachty niepasowanej w szeregi szlachty pasowanej.

⁷⁶ *List.Tes.*, nr 206.

⁷⁷ Tamże, nr 219, 220, 238.

Odrębną kwestię stanowi recepcja terminologii stosowanej na oznaczenie obu kategorii szlachectwa. Wpływy czeskie są tutaj niekwestionowane, jednak — jak widzimy — nie szły one w kierunku wspierania procesu podziału szlachty cieszyńskiej na dwie, różniące się od siebie pod względem prawnym warstwy. Wzorce czeskie służyły w kancelarii cieszyńskiej do zaznaczenia różnicy pomiędzy szlachtą pasowaną a niepasowaną⁷⁸.

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia należy stwierdzić, że sformułowana przez U. Zgorzelską opinia, jakoby na Górnym Śląsku w XV w. nie występował jeszcze podział na szlachtę wyższą i niższą na wzór czeski, a więc usankcjonowany prawnie, lub przynajmniej zwyczajowo, w odniesieniu do księstwa cieszyńskiego oddaje stan faktyczny. Kontynuacja tychże badań dla pozostałych terenów Górnego Śląska powinna udzielić odpowiedzi na wątpliwości M. Derwicha, i zarazem wyjaśnić, kiedy proces rozwarstwiania się miejscowej szlachty rzeczywiście miał miejsce oraz jaki był jego rodowód. Przynajmniej bowiem w odniesieniu do księstwa cieszyńskiego wygląda na to, że proces ten rozpoczął się tu dopiero w XVI stuleciu i że inicjowali go przybysze spoza Górnego Śląska, zwłaszcza z Czech. Wówczas też można by mówić o bezpośrednich wpływach czeskich na proces rozwarstwiania się tutejszej szlachty, jakkolwiek i ta sprawa wymaga szczegółowego wyjaśnienia⁷⁹. Wreszcie — jak sądzimy — pewna niekonsekwencja, jaka pojawiła się w opinii sformułowanej przez U. Zgorzelską, wynika z niedostatku badań genealogicznych nad szlachtą górnośląską w późniejszym średniowieczu, oraz z niedostatecznej znajomości jej położenia prawnomajątkowego i społecznego⁸⁰.

⁷⁸ Sposób rozróżniania wyższej szlachty w Czechach i na Morawach omówił J. K a p r a s, *Pravni dějiny zemi Koruny České, passim*. Por. też U. Z g o r z e l s k a, *Szlachta w terminologii źródeł*, s. 279 nn.

⁷⁹ Jednym z przykładów potrzeby weryfikacji dotychczasowych sądów na temat wpływów czeskich na życie wewnętrzne księstw górnośląskich jest nieuzasadnione przekonanie o wpływie ich na dziedzinę skarbowości książęcej. Zob. I. P a n i c, *Suwerenność skarbowa książąt górnośląskich*, s. 5 nn.

⁸⁰ W wypadku księstwa cieszyńskiego jesteśmy w o tyle dogodnej sytuacji, że pracę i organizację tutejszej kancelarii piastowskiej przedstawiła B. T r e l i Ń s k a, op. cit., *passim*.

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

W. SUDER — Old Age and Death in Ancient Rome.

Romans defined a threshold of an old age in various ways: from 46 year of one's life (Cicero) to 70 y.o.l. (legislation of late Empire); usually they situated it between 50 and 60 y.o.l. An old age was for a long time considered as a disease. It was Galenus (131-201) who stated that an old age is a part of biological changes of human organism. Legislation took care for old people; its range was even broaden then under influence of stoical philosophy and christianity. In customs we observe diversified attitude toward older people — from full respect (tombstones) to negative attitude (a stereotypy of a lustful old man in comedies). Death of old people was usually not lamented, as well as death of often dying new-born babies and children.

M. PLEZIA — Pole and Hungarian: two nephews.

An article, referring to above mentioned popular Polish proverb, regards a comparison of two contemporaries (about 1200), the medieval chroniclers. They are: Master Wincenty called Kadłubek, a bishop of Cracow, an author of Polish Chronicle, and Anonymous P., probably a notary of Hungarian King Bela III, an author of the oldest history of Hungarians. A work of Master Wincenty is of erudition character and manifests with a high and even subtle literary culture. A Chronicle of Anonymous P. was written with simple language but it contains much more details, facts and names taken from Hungarian historical tradition. Both works prove a great diversity of the Latin culture of XII century.

I. PANIC — Problem of stratification of nobility in Cieszyn County in XV century.

On the basis of widely used sources, mainly documents of Cieszyn Princes, an author presents social diversity of nobility of Cieszyn County in XV century. It was reflected in terminology of sources, that is in Latin, German, Czech and Polish titles and predicates that were given to particular classes of nobility in relation to their material and social position.

E. DUBAS-URWANOWICZ — Interregnum — time of integration or divisions ?

An author focuses her research on factors of integration and disintegration of Polish nobility during the first interregnum (1572-1573). She analyses social and political polarization of nobility and its attitude to particular candidates for the Polish throne.